

УДК 341.3(075.8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.69>

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Берднік І.В.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної діяльності
та загальноправових дисциплін**Національного університету «Чернігівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-2672-2864>*

Берднік І.В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту.

У статті досліджено особливості кваліфікації актів сексуального насильства як воєнних злочинів з урахуванням норм національного та міжнародного права. Автором зазначено, що у сучасних умовах питання сексуального насильства, його наслідків для суспільства, а також вжиття заходів щодо його запобігання кримінально-правовими засобами залишається актуальним практично для всіх країн світу. Особливої ваги питання кваліфікації набувають під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із актами сексуального насильства, що були вчинені в умовах збройного конфлікту.

Доводиться, що дослідження питань кваліфікації сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту, вбачається за доцільне розглядати з урахуванням положень Римського статуту, як такі, що охоплюються статтею 438 КК України, і з огляду на потенційну можливість притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності.

Автором визначені спільні та обов'язкові ознаки складів для всіх злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Запропоновано алгоритм кваліфікації дій комбатантів, які в умовах збройного конфлікту вчинили сексуальне насильство щодо цивільного населення, що здійснюється з урахуванням загальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень, що витікають з практики застосування норм КК України.

Автор доходить висновку, що сексуальне насильство, вчинене комбатантом в умовах збройного конфлікту, охоплюється поняттям «інші порушення законів і звичаїв війни, які передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України», та має здійснюватися за ознаками ч.1 та/або ч.2 ст. 438 КК України з урахуванням приписів положень міжнародного гуманітарного права та загальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кваліфікація, сексуальне насильство, кримінальне правопорушення, міжнародний збройний конфлікт, воєнний злочин, комбатант.

Berdnik I.V. To the issue of qualification of sexual violence in the conditions of international armed conflict.

The article examines the peculiarities of the qualification of sexual violence as war crimes, using the norms of international and national law. The author states that the study of sexual violence, its consequences for society, as well as taking measures to prevent it through criminal legal means remains relevant for almost all countries of the world. The issues of qualification acquire special importance during investigation of sexual violence acts took place in the context of an armed conflict.

It is proved that the issues of qualification of sexual violence committed during an armed conflict should be investigated taking with the provisions of the Rome Statute and Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Such an approach will provide the potential possibility for blaming guilty persons to international criminal responsibility.

The lion's share of this article is devoted to the defining the common and mandatory signs of composition for all crimes related to sexual violence: the objective elements (actus reus) and mental elements (mens rea). The author takes into account the general rules of qualification of crimes and clarifies the peculiarities of the qualification algorithm for the combatants who committed sexual violence against the civilian population during the armed conflict.

The author comes to the conclusion that sexual violence committed by a combatant in the conditions of an armed conflict is covered by the concept of "other violations of the laws and customs of war, which are provided for by international treaties, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine". Such actions must be qualified under Part 1 and/or Part 2 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine and norms of international humanitarian law according to the general qualification rules of criminal offenses.

Key words: qualification, sexual violence, criminal offense, international armed conflict, war crime, combatant.

Постановка проблеми. Рада ООН з прав людини протидію сексуальному насильству визнає ключовим компонентом, необхідним для досягнення відповідальності та сталого миру як для держав, які знаходяться в стані збройного конфлікту, так і для тих, що відновлюються після такого конфлікту [1]. В широкому розумінні сексуальне насильство є формою ґендерно зумовленого насильства; це дискримінаційне та серйозне порушення прав людини.

В контексті збройного конфлікту акти сексуального насильства мають складну та неоднозначну історію. До 20-го століття масове зґвалтування жінок, яке часто вважалося неминучим, розумілося як складова здобичі переможця. Через численні чинники, але особливо через ґендерну нерівність, сексуальне насильство над жінками з боку військовослужбовців також характеризувалося як виправдане, з мотивів позбавлення чоловіків фізичної близькості під час воєнних кампаній. Станом на сьогодні розуміння сексуального насильства відрізняються від попередніх проявів. До 20-го століття зґвалтування та інші форми сексуального насильства широко класифікувалися як «зброя війни», а не як наслідок конфлікту.

Випадки сексуального насильства під час конфлікту мали місце майже в усіх частинах світу. Під час Другої світової війни жінки неодноразово стикалися з сексуальним насильством. Так, за час військових кампаній принаймні 200 000 «жінок для втіхи» зазнали сексуальної експлуатації японської імперської армії [2; 3]. Як зазначають дослідники, під час падіння Берліна російські солдати зґвалтували близько 2 мільйони жінок [4]. Акти зґвалтування та інші види сексуальної експлуатації також були поширеними у війні у В'єтнамі.

Сучасні воєнні конфлікти продовжують супроводжуватися систематичним сексуальним насильством. За оцінками фахівців, близько 200 000 жінок були зґвалтовані під час боротьби за незалежність у Бангладеш (1971). Згідно з повідомленнями, у колишній Югославії було зґвалтовано щонайменше 60 000 жінок. Міжнародними правозахисними організаціями зафіксовані відомості про масові зґвалтування жінок у Руанді, Камбоджі, Кіпрі, Гаїті, Ліберії та Сомалі. Зокрема, згідно зі звітами ООН, від 100 000 до 250 000 жінок були зґвалтовані протягом трьох місяців геноциду в 1994 році в Руанді, понад 60 000 жінок були зґвалтовані під час громадянської війни в Сьєрра-Леоне (1991–2002), понад 40 000 у Ліберії (1989–2003) і принаймні 200 000 у Демократичній Республіці Конго з 1998 року [5].

Після широкомасштабних актів сексуального насильства в колишній Югославії в 1990-х роках Рада Безпеки ООН оголосила, що систематичне затримання та зґвалтування жінок є міжнародними злочинами та задекларувала наміри щодо розробки заходів їх припинення та попередження. Таким чином, на міжнародному рівні було прийнято низку законів, які оголошують зґвалтування, примусову вагітність і примусову проституцію воєнними злочинами та злочинами проти людства.

Станом на липень 2022 року ООН зафіксувала 124 випадки сексуального насильства за час повномасштабної війни в Україні. Втім, ці дані лише «верхівка айсберга» і не показують справжніх масштабів сексуального насильства в умовах війни Росії проти України [6].

Стан опрацювання тематики. Проблемним аспектам кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни присвячували наукові праці В.П. Базов, А.А. Вознюк, І.В. Жук, К.П. Задоя, В.О. Миронова, С.М. Мохончук, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк та інші. Однак, не дивлячись на реалії сьогодення, достатньої уваги питанням кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту, не приділялося.

Метою статті є дослідження та аналіз особливостей кваліфікації актів сексуального насильства як воєнних злочинів з урахуванням норм національного та міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах питання сексуального насильства, його наслідків для суспільства, а також вжиття заходів щодо його запобігання кримінально-правовими засобами залишається актуальним практично для всіх країн світу. Особливої ваги окреслені питання набувають під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством, що були вчинені в умовах збройного конфлікту.

В широкому розумінні сексуальне насильство є формою ґендерно зумовленого насильства; це дискримінаційне та серйозне порушення прав людини. Актами сексуального характеру є умисні, вчинені без відповідної згоди, дії сексуального характеру. Існує широкий спектр дій, які можуть бути кваліфіковані як сексуальне насильство, включаючи нефізичні дії. Сексуальне насильство може бути вчинене у будь-який час і в будь-якому середовищі, включаючи подружні, сімейні чи інтимні стосунки. Дії сексуального характеру можуть бути поодинокими та багаторазовими, безперервними або періодичними.

Акт сексуального насильства може бути вчинений щодо однієї чи більше осіб або шляхом спонукання особи до дій сексуального характеру (наприклад, щодо кривдника, себе чи третьої особи). Такий акт може бути вчинений будь-якою

особою проти будь-якої особи незалежно від віку, статі чи гендеру.

Зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші форми сексуальне насильство, якщо вони вчинені в контексті міжнародного збройного конфлікту відносяться до воєнних злочинів. До інших видів сексуального насильства можливо віднести пошкодження статевих органів, примусове оголення, загрози сексуального насильства щодо жертви та членів його сім'ї. Сексуальне насильство може бути частиною катувань, каліцтва, вбивства, переслідування, посягання на людську гідність.

Як зазначає суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Наталія Марчук, попри те, що Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) досі не ратифікований Україною, він є важливим документом, до якого можна звертатися, щоб зрозуміти, які елементи злочину в ньому виокремлені, яким чином вони співвідносяться з положеннями, закріпленіми в національному законодавстві [7].

Отже, кодифікованим документом, що дозволяє належною мірою тлумачити й застосовувати положення Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв війни є Римський Статут МКС від 17.07.1998 року [8], а також документ МКС «Елементи злочинів» [9]. Правовою підставою застосування Римського Статуту МКС є Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції МКС щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протесту в період з 21 листопада 2013 по 22 лютого 2014 р., та Заяви Верховної Ради України про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій ДНР та ЛНР, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян [10].

Саме тому дослідження питань кваліфікації сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту, вбачається за доцільне розглядати з урахуванням приписів статті 8(2)(b)(xxii) Римського статуту [9], як такі, що охоплюються статтею 438 КК України, і з огляду на потенційну можливість притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності.

Диспозиції ч. 1 і ч. 2 ст. 438 КК України є бланкетними та в частині захисту осіб від сексуаль-

ного насильства в умовах збройного конфлікту відсилають до положень міжнародного гуманітарного права, зокрема положень ст. 3 Женевської конвенції (I) про поліпшення долі поранених та хворих в регулярних арміях 1949 р. [11], ст. 3 Женевської конвенції (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі 1949 р. [12], ст. 3 Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими 1949 р. [13], ст.ст. 3, 27 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [14], ст.ст. 75-77 Додаткового протоколу I Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [15], ст. 8(2)(b)(xxii)(стосовно збройного конфлікту міжнародного характеру), ст. 8(2)(e)(vi)(стосовно збройного конфлікту неміжнародного характеру) Римського статуту [8] та ст. 8 (2)(b)(xxii)-1, ст. 8 (2)(e)(vi)-1 міжнародного документу «Елементи злочинів» МКС (The Elements of Crimes) [9].

Спільними та обов'язковим для всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством (ст. 438 КК) ознаками, є:

– безпосередній об'єкт – права та гарантії, передбачені міжнародним гуманітарним правом для захисту життя, здоров'я, фізичної недоторканості та статевої свободи особи в умовах збройного конфлікту; безпосереднім додатковим обов'язковим об'єктом є статева свобода та статева недоторканість особи в умовах збройного конфлікту [16, с. 59];

– потерпілі (жертви) – комбатанти, які безпосередньо не беруть участь у збройному конфлікті та перебувають під владою супротивної сторони (особи *hors de combat*, військовополонені), або цивільне населення, яке перебуває на території, підконтрольній стороні збройного конфлікту¹:

– об'єктивна сторона цих правопорушень характеризується двома альтернативними формами: діями у формі інших порушень законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та (або) відданням наказу про вчинення таких дій [17, с. 9];

– обстановка вчинення діяння – в контексті міжнародного збройного конфлікту та зв'язок з таким конфліктом, а також у межах плану чи політики або під час великомасштабного їх вчинення [18];

– суб'єктивна сторона, що характеризується виною у формі прямого умислу, тобто особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння і бажала їх настання [19, с. 12];

¹ Важливо обґрунтовувати правовий статус потерпілої (жертви) за міжнародним гуманітарним правом, оскільки він закріплений різними нормами та може бути пов'язаним з іншими фактами вчинення воєнних злочинів проти такої особи.

– обізнаність правопорушника з фактичними обставинами, що свідчили про наявність збройного конфлікту;

– суб'єктом вчинення кримінальних правопорушень є фізична, осудна особа, яка досягла 16 років і належить до сторони збройного конфлікту або є цивільною особою за умови, що її дії пов'язані зі збройним конфліктом (як правило це комбатанти¹);

– суб'єктом вчинення кримінальних правопорушень у формі віддання наказу є особа, яка наділена фактичною владою, що надає їй можливість віддавати накази про вчинення актів сексуального насильства (це може бути військовий начальник – командир) [20, с. 1361].

Розглядаючи особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством (ст. 438 КК), за основу слід взяти загальне визначення правил кваліфікації, які, на думку О.В. Уса, становлять нормативні приписи, загально визнані доктринальні положення та роз'яснення вищої судової інстанції, якими має керуватися суб'єкт кваліфікації під час вибору кримінально-правової норми для кримінально-правової оцінки кримінально значимого діяння [21].

Отже, кваліфікація дій комбатантів, які в умовах збройного конфлікту вчинили сексуальне насильство щодо цивільного населення, здійснюється з урахуванням загальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень, що витікають з практики застосування норм КК України, до яких зокрема відносяться наступні:

1. Дії військовослужбовців, які вчинили воєнні злочини, підлягають кваліфікації за ознаками ч. 1 та/чи ч. 2 статті 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) без додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК [22], оскільки вони є комбатантами (Женевська конвенція про поведження з військовополоненими (ст. 4 А), Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (статті 43, 44). Вони користуються імунітетом (привілеєм) комбатанта та підлягають відповідальності за воєнні та інші міжнародні злочини.

При цьому слід враховувати, що воєнним злочином вважається порушення законів та звичаїв війни, що умисно вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню

до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права [10].

2. При вчиненні військовослужбовцями двох або більше тотожних за об'єктивною стороною кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 чи ч. 2 статті 438 КК України, має місце повторність воєнних злочинів (наприклад, зґвалтування комбатантом кількох жінок).

3. У випадку вчинення військовослужбовцем дій, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, поєднаних з умисним вбивством, такі дії утворюють складений злочин та підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 438 КК України.

4. Вчинення двох або більше різнорідних (за об'єктивною стороною) кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та ч. 2 статті 438 КК України, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю цих кримінальних правопорушень (наприклад, вчинені одним комбатантом зґвалтування цивільної особи, а потім зґвалтування іншої жінки поєднане з умисним вбивством).

5. Дії осіб, які є співучасниками (організатора, підбурювача, пособника) у сексуальному насильстві, що вчиняється комбатантом, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27 та ч. 1 (та/або ч. 2) 438 КК України.

6. Дії військових командирів (начальників) у формі віддання наказу про вчинення діянь, зазначених у ч.ч. 1-2 ст. 438 КК України, підлягають кваліфікації за відповідними частинними цієї статті. Відповідальність військових начальників (командирів) в контексті міжнародного збройного конфлікту ґрунтується на засадах ч. 2 ст. 86 та ст. 87 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, тобто на засадах так званої командної відповідальності.

7. У випадку, коли військовий командир спостерігав, як підлеглі військовослужбовці вчиняють сексуальне насильство щодо цивільного населення (військовополонених), але не вжив всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або припинення цього (цих) злочину(ів), вбачається за можливе кваліфікувати такі дії за ч. 5 ст. 27, ч. 1 (та/або 2) ст. 438 КК України, як пособника (особи, яка заздалегідь обіцяла іншим чином сприяти прихо-

¹ Женевська конвенція про поведження з військовополоненими (ст. 4А), а також Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (статті 43, 44), відносять до комбатантів, тобто тих, хто має право брати безпосередню участь в воєнних діях, таких осіб: 1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту - регулярних збройних сил та інших збройних формувань; 2) членів організованих рухів опору, що відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; 3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

вуванню кримінального правопорушення) у вчиненні діяння(ь), передбачених ч. 1 (та/або 2) ст. 438 КК України, за наявності об'єктивних даних щодо усвідомлення ним вчинення підлеглими військовослужбовцями суспільно небезпечних дій.

8. На відміну від обставин, зазначених у попередньому пункті, при наявності достатніх даних щодо попередньої домовленості кількох комбатантів про спільне вчинення кримінального правопорушення, або про його (їх) вчинення організованою групою чи злочинною організацією, такі дії підлягають кваліфікації за відповідними частинами ст. 28 та ч. 1 (та/або 2) ст. 438 КК України.

Окремої уваги заслуговує питання кваліфікації сексуального насильства вчиненого комбатантом стосовно дитини у віці від 14 до 16 років. З огляду на наявність збройного конфлікту, як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони (контекстуальний елемент) складу злочину, передбаченого ст. 438 КК, ця стаття є спеціальною нормою щодо статей 152 та 153 КК України. За наявності конкуренції загальної та спеціальної норм пріоритет має спеціальна норма. Отже, не дивлячись на те, що виходячи з санкцій статей 152–153 КК України зазначені у диспозиціях цих статей дії мають вищий ступінь суспільної небезпеки, при здійсненні кримінально-правової кваліфікації слід враховувати, що під захистом міжнародного гуманітарного права перебувають, зокрема й діти, тому сексуальне насильство, вчинене комбатантом стосовно дитини підлягає кваліфікації за ознаками ч. 1 (та/або 2) ст. 438 КК України.

Висновки. Таким чином, сексуальне насильство, вчинене комбатантом в умовах збройного конфлікту, охоплюється поняттям «інші порушення законів і звичаїв війни, які передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України», та має здійснюватися за ознаками ч. 1 та/або ч. 2 ст. 438 КК України з урахуванням приписів положень міжнародного гуманітарного права та загальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень. До ознак відмежування ч. 1 ст. 438 КК України від сексуального насильства (ст.ст. 152, 153 КК України) передусім належить наявність збройного конфлікту міжнародного характеру, під час якого порушуються міжнародно-правові закони та звичаї війни. При цьому вказана норма підлягає застосуванню: 1) за умов оголошення війни або існування будь-якого збройного конфлікту між країнами (навіть коли одна з них стан війни не визнає); 2) при окупації певної території іншої країни або всієї її території, навіть коли така окупація відбулася без збройного опору; 3) за наявності збройних конфліктів, коли населення веде боротьбу проти расистських режимів, іноземної окупації чи колоніального панування, а також виборюють закріплене в Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх

відносин і співробітництва між державами своє право на самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рада ООН з прав людини, аналітичне дослідження, присвячене гендерному та сексуальному насильству у зв'язку з перехідним правосуддям: звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 30 червня 2014. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/799251?ln=ru> (дата звернення: 29.12.2022).
2. «Жінки для втіхи»: хто вони і чому породжують міжнародні конфлікти. Канал 24. 11 лютого 2018. URL: https://24tv.ua/zhinki_dlya_vtihi_hto_voni_i_chomu_porodzhuyut_mizhnarodni_konflikti_n924900 (дата звернення: 29.12.2022).
3. The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives. URL: <http://surl.li/eigev> (дата звернення: 29.12.2022).
4. Antony Beevor, Berlin: The Downfall, 1945, Viking, 2002. URL: <http://surl.li/eigez> (дата звернення: 29.12.2022).
5. ООН зафіксувала 124 випадки сексуального насильства в Україні під час війни. Hromadske. URL: <http://surl.li/eiger> (дата звернення: 29.12.2022).
6. Суддя ВС Марчук порадила звертатися до міжнародного кримінального права навіть у ситуаціях, коли йдеться про жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням. *Advocat Post*. 16 листопада 2022. URL: <http://surl.li/eigeu> (дата звернення: 29.12.2022).
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 29.12.2022).
8. The Elements of Crimes. International Criminal Court, 2013. URL: <https://cutt.ly/J2EUFpR> (дата звернення: 29.12.2022).
9. Короткий Т., Неділько Б. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей. *Юридична газета*. 26 серпня 2020. URL: <https://cutt.ly/X2EYSkt> (дата звернення: 29.12.2022).
10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. (дата звернення: 29.12.2022).
11. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. (дата звернення: 29.12.2022).

12. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 29.12.2022).
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 29.12.2022).
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення: 29.12.2022).
15. Вознюк А.А., Жук І.В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «Jus in bello». *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4(100). С. 57–74.
16. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.
17. Анісімов Г. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. *Верховний суд*. 4 липня 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154> (дата звернення: 29.12.2022).
18. Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.
19. 20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., перероб., та допов. Київ: Дакор, 2019. 1384 с.
20. Ус О.В. Формула кваліфікації в кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 3. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/3_2021/21.pdf (дата звернення: 29.12.2022).
21. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ*. 19 вересня 2022. <http://surl.li/eigfe> (дата звернення: 29.12.2022).